

Böckerna från Granhults bruk

På Lantmäteriets nätsidor "Historiska kartor"¹ kan man studera delningen av Gammelbo bruk år 1773 mellan Margareta Tilas, arvingar. Resultatet blev två bruk: Gammelbo och Granhult (senare även kallat Granhultsverken). Varje bruk hade minst en bokhållare anställd. Dennes uppgift var att hålla ordning på brukets räkenskaper: att föra dess böcker. I slutet av 2011 fick Ramsbergsföreningen, Gammelbo byalag och Ramsbergs hembygdsförening möjlighet att gemensamt förvärva fyra böcker ur bokföringen från Granhults bruk av en privatperson.

Björn Asker vid Landsarkivet i Uppsala beskriver brukens bokföring i allmänhet så här: *"Stommen i brukens bokföring under 1700-talets senare del och större delen av 1800-talet, före aktiebolagens tid, utgjordes av kapitalböcker (huvudböcker) och avräkningsböcker.*

¹ <http://historiskakartor.lantmateriet.se>, dokument 18-RAM-13

Vidare användes hjälpböcker i form av kassaböcker, journaler och längder av olika slag. I regel kan den bokförda verksamheten, dvs. främst varuproduktionen, överblickas med hjälp av kapital och avräkningsböckerna. Kapitalböckerna redovisar rörelsens huvuddrag. Avräkningsböckerna innehåller konton för de personer som gjort prestationer till bruket i form av leveranser och arbete. För exempelvis smederna redovisas på kreditsidan deras prestationer i utsmidda kvantiteter, med därav berättigade ersättningsbelopp, och på debetsidan deras uttag av varor och kontanter hos bruket.”²

De här aktuella böckerna är: Capital Bok 1799, Afräkningsbok 1815, Capitalbok 1826 och Afräkningsbok 1837. I den äldsta, kapital- eller huvudboken för år 1799, kan man givetvis läsa om företagets årsresultat, men där finns också många intressanta detaljer. Av rubrikerna framgår att man inte helt oväntat handlade med malm, kol, tackjärn och stångjärn. Men man hade också inkomster från arrenden och en affär som tillhandahöll säd, malt, jordpärer (potatis), sill, salt, tobak, liar, krut, gråsidor (torkad gråsej), talg, stål och träskor. Just träskor har ett eget konto i Granhultsboken medan de andra förnödenheterna samsas under två: ”Spannemål, Sill, Salt och Tobak” respektive ”Diverse vahrors Conto”. Man kan fundera över varför. Hade man egen tillverkning av träskor eller handlade det om arbetskläder som arbetsgivaren var speciellt mån om? Träskor ingick kanske som en del av lönen?

Det lär f.ö. ha varit standard för bruken runt om i Bergslagen att förse sina arbetare och torpare med livets nödtröft på krita. Till exempel fanns ännu boden kvar med disken där man kunnat hämta ut sina varor inne i magasinsbyggnaden på Grimsö när forskningsstationen etablerades 1974. Detta system hade säkert många fördelar, men när det man hade köpt skulle dras från lönen i slutet av månaden (eller året) blev resultatet ofta att arbetaren fann sig stå i skuld till brukspatron.

Ur de olika kontona i 1799 års Capital Bok kan man tämligen ingående utläsa brukets ekonomiska mellanhavandena med t.ex. Per Jansson i Skräddartorp³. När året inleddes var Per skyldig 110 riksdaler (rdr), 29 skilling (sk) och 5 runstycken (rst).

Den 21 juni noterades han i kontot ”Spannemål etc.” för vete, korn, malt och sill till en summa av 12 rdr, 32 sk och 6 rst. Enligt Avradskontot betalade han arrende med 1 rdr, 10 sk och 8 rst. Denna summa erlades liksom alla arrenden den 30 september. I samman-

² (www.riksarkivet.se/default.aspx?id=16043)

³ Med förbehåll för eventuella feltolkningar från min sida/ E.R.L.

hanget kan nämnas att även Nils Matsson betalade arrende för Skräddartorp: 3 rdr och 16 sk. Man får anta att Nils brukade större delen av torpet.

Per hade emellertid även inkomster från bruket. För dagsverken fick han 44 sk och i för-lön 2 rdr, 14 sk och 1 rst. Hans huvudsakliga inkomstkälla tycks dock ha varit kolning. Un-der "Kohl Conto" är han upptagen för 170 läster⁴ kol till en summa av 55 rdr, 38 sk och 8 rst. Det är en av de största volymerna kol som noteras för en enskild kolare vid ett och samma tillfälle.

Likafullt hade hans skuld till bruket vid årets slut ökat till 112 rdr och 31 sk. För att kunna värdera detta kan nämnas att ett skeppspund⁵ stångjärn betingade 5 rdr, 42 sk och 8 rst år 1790, en styrmanslön låg år 1795 på 10 rdr i månaden (förutom mat och bostad på farty-get?) och en tunna⁶ torsk kostade 16 rdr år 1800⁷. Per omnämns även under olika andra konton, t.ex. ett för Skarfs gästgiveri (i Huggnora, Söderbärke?). Han är upptagen där som en av de personer för vilka bruket "utgifvit hållskonto". Möjligen har detta att göra med fo-rorna.

Det finns många andra detaljer i Capital•Bok av 1799 som kan sätta fantasin i rörelse. Un-der rubriken Fattig Cassen kan man läsa att Anders Persson betalat 10 rdr för "olofligt till-tag med fallsmedjan(?)" och Olof Olsson d.ä. 1 rdr 32 sk för "försummat dagsverksbudning tvenne gånger". Man kunde tydligen dömas att betala böter till fattigkassan för smärre för-selser.

Av Diverse omkostnaders konto framgår att bruket betalat Bredsjö hyttelag⁸ 81 rdr och 16 sk i skadestånd för vatten-uppdämning; att en nio veckors resa till Stockholm rörande Nyfors Damm gick på hela 73 rdr; och att vittnen vid Lindes Ting fått 9 rdr och 16 sk. För-hoppningsvis var det senare inte någon form av mutor.

Av ett eget konto kan man utläsa att bruket förfogade över två båtar: "Enigheten" i Korsslången och "Friheten" i Långvattnet. Möjligen var de helt nybyggda eller höll på att byggas detta år då diverse kostader för deras byggnad är upptagna.

⁴ en läst= 12-13 tunnor, efter 1855 var en läst träkol= 120 hl

⁵ ett skeppspund= ca 170 kg

⁶ en tunna= 125,6 liter

⁷ (L. O. Lagerqvist & E. Nathorst-Böös: "Vad kostade det?", Natur och kultur 1984)

⁸ Av alla Bredsjö i Bergslagen handlar det här antagligen om den Bredsjö hytta som ligger i norra änden av Korsslången.

Kronojägare Olof Matzén har berättat att när han bodde ett år på Granhult i början av 1950-talet låg det bokföringsböcker litet huller om buller i sädesmagasinet. Numera kan man finna en del på Landsarkivet i Uppsala (för åren 1883-1891) och några andra på Arkivcentrum i Örebro (1872-1891). Flertalet finns dock på Lindesbergs arkiv där man har ca tre hyllmeter huvudböcker, avräkningsböcker och journaler från perioden 1810 -1890. Där-ibland finns även en bok som Ramsbergs hembygdsförening förfogar över (avräkningsbok 1857-1858) finns deponerad.

Ramsberg i februari 2011

Erik R. Lindström